

DİN DEVLET TARİH HEGEL'DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

CEYHAN IŞIK

DİN DEVLET TARİH HEGEL'DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

CEYHAN IŞIK

DİN, DEVLET, TARİH
Hegel'de Uluslararası İlişkiler
Ceyhan Işık

ISBN: 978-625-8079-03-6
1. Baskı: 2022

Paradigma Yayınları
Yayın Yönetmeni: Mehmet Akif Memmi
Editör: Asuman Kılıçaslan
Kapak Tasarımı: VID Creatives

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan fotokopi dâhil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Paradigma Kitap Yayıncılık Anonim Şirketi
Sertifika No: 53690
Bereketli Sok. No: 20
Kuzguncuk/Üsküdar, İstanbul

www.paradigmayayinlari.com
info@paradigmayayinlari.com
twitter.com/paradigmayay
instagram.com/paradigmayayincilik

Baskı: Mavi Ofset Basım Yayın Ticaret San. Ltd. Şti.
Ziya Gökalp Mah. Süleyman Demirel Bulvarı
İş Modern İş Merkezi B Blok Kat: 1 22/23
İkitelli/Başakşehir İstanbul
Sertifika No: 45756

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	6
ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
Genel Bilgiler	21
Materyal ve Yöntem	40
Birinci Bölüm	45
ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN İNŞASI	45
Uluslararası İlişkilerin Yapıcısı Olarak Dünya Tini	47
Zaman Tininin Halk Tinine Üstünlüğü	62
Devletler Hukukunun Hakemi Olarak Dünya Tini	66
İkinci Bölüm	71
DEVLETLER HUKUKUNUN NESNESİ	71
Nesne: Tarih Üyesi Kültürlü-Bağımsız Toplum	73
Nesne Olamayan Toplum: Kültürsüz Toplum	86
Nesnelliği Problemlili Olan: Hristiyan-Cermen Dışı Dünya	94
Üçüncü Bölüm	105
DEVLETLER HUKUKUNUN İCRASI	105
Devletler Hukukunun Başlangıcı	107
Devletin Çokluğu	111
Dünya Yurttaşlığı-Devlet Yurttaşlığı Çatışması	114
Doğal Durum	126
SONUÇ	163
GELECEK İÇİN PERSPEKTİF	173
SÖZLÜK	179
KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	180
KAYNAKÇA	181
DİZİN	195

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
Aufl.	: Auflage (baskı)
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
HFSA	: Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi
Hrsg. von	: herausgegeben von (tarafından yayımlandı)
Hrsg.	: Herausgeber (editör)
krş.	: karşılaştırınız
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
s.	: sayfa
vs.	: vesaire

ÖNSÖZ

“Bir uygulaması olan tüm bilimler arasında, kuramın eylemden en çok farklılık gösterdiği bilim siyasettir ve Devleti yönetmek için kuramcılardan, yani filozoflardan daha uygunsuz olanı yoktur.”

Spinoza

Hegel felsefesi yapısı gereği canlıdır. Dolayısıyla onun hakkında kalem oynatmak kolay değildir. Hegel ve-fat edeli neredeyse iki yüz yılı bulmuş, ancak onun felsefesi anlaşılmadan günümüz düşünce ve politik hayatı anlamlandırılmamaktadır. Bu başarı, öncelikle Hegel’in kendisine aittir. Hegel felsefesinin doğurduğu Hegelcilik düşünsel akımı ise Hegel ile birlikte Hegelcilerin başarısıdır. Hegelcilik ve Hegel araştırmaları tekdüze bir yapıya sahip olmayıp çeşitlilikler barındırır. Çeşitlilik; Hegelcilik ve Hegel araştırmalarının en önemli ayırt edici vasıflarından biridir. Hegel çok farklı bilimsel, dinsel, kültürel, ideolojik ve politik açılardan ele alındı. Hakkında yapılan farklı yorumlar, özgünlüğünün en önemli emareleri arasındadır. Neticede Hegelcilik dediğimiz olgu, farklı Hegelci disiplinleri ihtiva etmektedir. Bu kitap, elden geldiğince bilimsel Hegelciliğe sadık kalmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Tez, bir Türk üniversitesinde hazırlandığı için Türkiye ile ilgili konulara daha fazla yer verilmektedir. Türk okuyucusu yeri geldiğinde Avrupa felsefesi ile kendi dünyası arasında bir bağ kuramamaktadır. Kurulamayan bağlar yüzünden çağdaş felsefe yabancı olarak kalmaktadır. Hegel aktüel olması nedeniyle çağdaştır. Türk okuyucusu Hegel ile daha aktif bir bağ kurmalıdır.

Çalışma, 2019 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında; Prof. Dr. Nuri Adıgüzel (tez danışmanı), Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Prof. Dr. Murat Demirkol, Prof. Dr. Hasan Akkanat ve Mehmet Ata Az'ın önünde savunulan doktora tezinin gözden geçirilmiş versiyonudur. Bu vesileyle tüm hocalara, bunun yanı sıra Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına ve eseri basan Paradigma Yayınları'na teşekkürü bir borç bilirim.

Ceyhan Işık
Adana 2022

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler, öncelikle milletler arasındaki hukuki ve politik ilişkileri inceleyen bir hukuk ve siyaset bilim dalı olagelmıştır. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler ile ilgilenen bilim adamlarının birçoğu Lassa Francis Lawrence Oppenheim, Seha Lütfü Meray ve Başbakan İsmail Nihat Erim gibi aslında köken itibarıyla siyaset ve hukuk bilimcilerdir. Diğer yandan Kardinal Armand Jean du Plessis de Richelieu, Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, Winston Churchill, Hegel uzmanları Adam von Trot zu Solz ve Shlomo Avineri gibi politikacı, diplomat veya hukukçu olanların uluslararası ilişkiler açısından kayda değer çalışmaları vardır. Leopold von Ranke, Pierre Renouvin, Arnold Toynbee, İlber Ortaylı gibi tarihçiler de siyaset ve hukuk tarihini ilgilendiren önemli bir dal olduğu için milletlerarası ilişkilerle yakından ilgilenmişlerdir. Din bilimi ise diğer din mensuplarına karşı olan tutum, dinsel yurttaşlık, kurumsal aidiyet, misyon ve fetih gibi olgular nedeniyle milletlerarası ilişkilerle yakından ilintilidir. Bu noktada papalar, Aziz Pavlus, Aziz Augustinus, diplomat Kādî Bâkılânî, Jehuda Halevî, Aziz Thomasso, Muhammed Hamidullah ve Hans Küng gibi din bilginleri ön plana çıkmaktadır. Uluslararası ilişkilerin bağımsız bir bilim dalı hâline gelmesiyle bizzat bu bilim dalı çerçevesinde çalışmalar yürüten Hans Joac-

him Morgenthau, tarihçi Edward Hallett Carr ve Kenneth Waltz gibi yazarların eserleri dikkat çekmeye başladı. Uluslararası ilişkilere ilişkin tartışılan birçok düşünce ise Francisco Suarez, Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Christian Wolff ve Jürgen Habermas gibi filozof-düşünörlere aittir. Bu filozoflardan birisi, her ne kadar devletler hukuku hakkında müstakil bir eser yazmamış olsa bile, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'dir. Uluslararası ilişkileri ele alırken Hegel çok yönlüdür. Aynı şekilde Hegel hakkında yazılan bu kitap, Hegelyen ruha uygun bir biçimde interdisipliner olmayı amaçlamaktadır.

Hegel, uluslararası ilişkilerde savaşa tarafgir ve anti-kozmopolit, Kant ise barış yanlısı olarak gösterilmektedir. Dünyada uluslararası cemiyetler kurulabilmiştir. Ancak ne savaşların önüne tam geçilebilmiş ne de uluslararası kurumlardan beklenen etki kendini göstermiştir. Bu nedenle Hegel'in devletler hukuku felsefesi bazı açılardan güncelliğini hâlâ korumaktadır. Buna rağmen Hegel uluslararası ilişkiler düşüncesinde hak ettiği ilgiyi yeterince görmemektedir. Yine de bunun istisnaları vardır. Karl Raimund Popper'ın *Açık Toplum ve Düşmanları*, hâlen birçok okuyucusun dikkatini çekmeye devam etmektedir.¹ Bilindiği gibi, Popper, Hegel'i politik totaliter olmakla suçlar. Bunun aksine liberal Shlomo Avineri ise Hegel'i liberal olarak lanse etmektedir. Diplomat Avineri'nin Hegel'in *Modern Devlet Hakkındaki Teorisi* adlı eseri Hegel uzmanları arasında popülerliğini korumaya devam etmektedir.²

Farklı dallardan gelen araştırmacılar, Hegel'in devletler hukukunu özellikle üç açıdan tartışmaktadır:

¹ Karl Raimund Popper, *Open Society and its Enemies*, London: George Routledge & Sons, Ltd., 1947.

² Shlomo Avineri, *Hegel's Theory of Modern State*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1974.

- i. Savaş
- ii. Devletler paktı —Hegel için barış anlamına gelir—
- iii. Tanıma —Hegel’de savaş ve barış ile de yakından ilintilidir—

Araştırmacılar, Hegel’de devletler hukukunu tahlil etmek için onun devlet, tarih³ ve mantık felsefesine sarılmışlardır. Mantığa nazaran devlet ve tarihten daha fazla yararlanılmaktadır. Bu noktada ihmal edilen felsefi dal ise din felsefesidir. Hegel’in din felsefesi; mantık, devlet ve tarih ile yakından irtibatlıdır. Din aynı zamanda devletler hukukunu açıklığa kavuşturan temel öğedir. Bunun ana nedeni, Hegel’in Ebû Nasr Fârâbî, Baruch Spinoza ve Carl Schmitt gibi teolojik politığe sahip oluşudur. İmdi bu eser ile varılmak istenen bazı hedeflere kısaca değinmek yerinde olacaktır:

- i. İnterdisipliner olan Hegelyen uluslararası ilişkileri interdisipliner bir tarzda açıklamak daha doğrudur. Kitabımız interdisiplinerliğe uygun bir biçimde felsefi, dinî ve politik hipotezler etrafında şekillenmektedir. Bölümün sonunda detaylı bir biçimde açıklanan bu hipotezlere şimdilik kısaca değinelim. Felsefi tezden kasıt, birlik düşüncesidir. Hegel, milletlerarası ilişkileri birlik olgusu çerçevesinde konumlandırır. Buna rağmen Hegel’in devletler hukuku açısından kendi birlik felsefesine karşıt gibi duran yönleri vardır. İkinci tez dinî tez ciddi bir tonda tarih ile iç içedir. Hegel felsefesinde din, uluslararası ilişkilerin ana öğesidir. Üçüncü tez olan politik tez ise idealizm-realizm bağlamını esas alır. Hegelyen uluslararası ilişkiler felsefi açıdan idealizmdir. Politik açıdan ise realizmdir. Uluslararası ilişkilerde realizm olan, Hegel için aslında idealizmdir.

³ Hegel felsefesinin gelişimi boyunca tarihin denk geldiği çeşitli karşılıkların sistematik değerlendirmesi için bkz. Rolf-Peter Horstmann, “Der geheime Kantianismus in Hegels Geschichtsphilosophie”, *Hegels Philosophie des Rechts*, Hrsg. Dieter Henrich und Rolf-Peter Horstmann, Veröffentlichungen der Internationale Hegel-Vereinigung, Band 11, Stuttgart: Klett Cotta, 1982, s. 58-60.

- ii. Hegel aktüel bir filozoftur, ister lehte isterse aleyhte ele alın-
sın. Dolayısıyla Hegel okumak, bugünü okumak demektir.
Yakın bir gelecekte Hegel felsefesi pek de popülerlik kaybe-
deceğe benzememektedir. Aslında Hegel felsefesi anlaşılma-
dan çağdaş felsefe ve modern devlet anlaşılamamaktadır.
Hegel zamanında kitle imha silahları, hava kuvvetleri ve
Avrupa Birliği'nin olmayışı, onun dış siyaset düşüncesindeki
aktüelliğini ortadan kaldırmamaktadır.
- iii. Hegel hakkında hep, dini felsefileştirdiği söylenmiştir. An-
cak gözden kaçırılan bir husus var ki o da Hegel'in aynı şe-
kilde felsefeyi dinileştirmesidir.
- iv. Genel olarak Hegel evrensel bir filozoftur, ama her zaman
değil. Örneğin dış siyaset felsefesi bağlamında Hegel, evren-
sel bir kozmopolit değildir. Dış siyaset açısından sol, liberal
ve salt bilimsel Hegel felsefesi yorumları, Hegel felsefesini
daha evrensel göstermek için zorlayıcı yorumlarda bulun-
muşlardır. Hegel'in siyasetteki evrenselciliğini muhtemelen
en fazla tarih anlayışında aramak gerekir. Bu nedenle He-
gel, en fazla tarih kozmopoliti olarak nitelenebilir. Hegel,
Schiller gibi "dünya yurttaşı"⁴ olmayıp "devlet yurttaşı"dır.
Gerçi onun devlet yurttaşlığı içe kapanmacı tarzda değildir.
Bu noktada Hegel'in milliyet düşüncesine kısaca değinmek
yerinde olacaktır.⁵ Hegel'in ırklarla ilgili analizleri vardır.
Hatta çeşitli ırkların niteliklerinden söz eder. Fakat kendi-

⁴ Marie Haller-Neumann, "Ein Weltbürger, der keinem Fürsten dient", *Aus Politik und Zeitgeschi-
chte Schiller*, Herausgegeben von der Bundeszentrale für politische Bildung Adenauerallee 86 53113
Bonn, (9-10/2005 28. Februar 2005), s. 14-15.

⁵ Avineri, Hegel'de nasyonalizm konusunu tartışmanın yanı sıra konu hakkında yapılmış farklı de-
ğerlendirmeleri özet olarak sunar. Bkz. Shlomo Avineri, "Hegel and Nationalism", *The Review of Po-
litics*, Vol. 24, No. 4, Oct. 1962, s. 461-484. Ayrıca bkz. Avineri, "Hegel Revisted", *Journal of Contem-
porary History*, Vol. 3, No. 2, Apr. 1968, s. 133-147.

si doğal farkların yanı sıra, tinsel farklılıklara da değinir.⁶ Manfred Riedel ve Karl Rosenkranz Hegel’i ırk düşüncesi konteksinde savunmaya çalışırlar. Riedel, Hegel’in antropolojiyi doğa felsefesinde değil, tin felsefesinde incelediğine dikkat çeker.⁷ Rosenkranz’ın yorumuna göre, Hegel için insani özellikler salt bedensel olmayıp insana bedensel bir karakter eklenmektedir.⁸ Hegel gerçekten de tini esas alır: Ölü beden, varlık olmasına rağmen hakikat değildir. Zira ölü bedene hakikati bahşeden tindir. Bununla beraber 21. yüzyılın perspektifinde, Hegel’in ırk ayrımı hakkındaki görüşleri pek de sempatiyle karşılanmamaktadır. Zaten Hegel’e ırklar konusunda genellikle dönemsel olarak bakılmalıdır. Cinsiyetçilik ve savaş ile beraber, son dönemde Hegel’in belki de en çok eleştiriyeye maruz kaldığı konu ırk teorisi. Irk teorisi ve savaş konularının yanı sıra cinsiyetçilik de bir yönüyle uluslararası ilişkiler ile ilgilidir. Hegel için aile daha çok dışı iken devlet daha çok erildir: Ailenin aslı ögesi annedir. Kadınlar soyut düşünceleri nedeniyle filozof olamazlar. Çünkü felsefe somut düşünmedir. Somut düşünmenin olmadığı yerde ise devlet olmaz.⁹ Hegel’in ırk, savaş ve

⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* 1830, Erster Teil, Die Wissenschaft der Logik Mit den mündlichen Zusätzen, 2. Aufl., Werke 10, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, § 390 Zusatz.

⁷ Manfred Riedel, “Anthropologie bei Hegel und Marx”, *System und Geschichte Studien zum historischen Standort von Hegels Philosophie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973, s. 122. Hegel antropolojisinin tinselliği hakkında ayrıca bkz. Herbert Schnädelbach, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel zur Einführung*, Hamburg: Junius Verlag, 2013, s. 116-117.

⁸ Karl Rosenkranz, *Erläuterungen zu Hegel’s Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, Philosophische Bibliothek oder Sammlung der Hauptwerke der Philosophie alter und neuer Zeit, Unter Mitwirkung namhafter Gelehrten herausgegeben, beziehungsweise übersetzt, erläutert und mit Lebensbeschreibungen versehen von J. H. V. Kirchmann, Vierunddreissigster Band, Berlin: Verlag von L. Heimann, 1870, s. 76.

⁹ Hegel, “Wer denkt abstrakt?”, *Jenaer Schriften 1801-1807*, Werke 2, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986, s. 577-579.

cinsiyetçilik düşüncelerini Hegel felsefesi açısından bugün için iptal etmek mümkündür. Zira Hegel'e göre her filozof kendi döneminin evladıdır.¹⁰ O hâlde herkes kendi döneminden sorumludur. Bu noktada esas belirgin olan husus, Hegel eleştirmeninin yöntemiştir. Ütopist, kültürel, tarihsel, liberal, sosyalist ve kritik gibi yöntemlerin varacakları sonuçlar farklı olabilir, olmaktadır da. Irk teorisinden ziyade uluslararası ilişkilerde ihmal edilen esas husus, Hegel'in Hristiyanlık, Protestanlık ve Cermenliğe verdiği önceliktir. Onun Hristiyanlık, Protestanlık ve Cermenlik hakkındaki tutumu özü itibarıyla dinseldir.¹¹ Bu öğretiler yoluyla Hegel evrensellik ve yerellik arasında denge kurmaya çalışır. Bu noktada yeri geldiğinde onun epey başarılı olduğunu söylemek gerekir. Hegel; Hristiyanlık, Protestanlık ve Cermenlik öğretilerinde noksanlık aramaz. Diğer tüm öğretilerde ise eksiklikler vardır. Eksikliklerden Hegel'in sempatik olarak yaklaştığı Yunan felsefesi, Hint panteizmi, Katolik Hristiyanlık ve sufilik bile müstağni değildir.¹²

- v. İkinci Dünya Savaşı'nın ana etmenlerinden birisi Hegel felsefesi değildir. Öncelikle Hegel'in dış siyaset felsefesi bir dünya savaşını onaylayan bir öğreti değildir. Zaten Hegel nasyonal

¹⁰ Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I*, Werke 18, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986, s. 74; Konzepte der Rede beim Antritt des philosophischen Lehramtes an der Universität Berlin, Einleitung zu Enzyklopädie -Vorlesung 22. Okt. 1818, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse 1830*, Dritter Teil, Die Philosophie des Geistes Mit den mündlichen Zusätzen, Werke 10, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986, s. 405-406; *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, Werke 20, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986, s. 456; *Philosophie des Rechts Die Vorlesung von 1819/20 in einer Nachschrift*, Herausgegeben von Dieter Henrich, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983, s. 48.

¹¹ Bkz. Ceyhan Işık, "Hegel'in Hristiyan-Cermen İlkesi: İlahilik-Beşerilik Birliği", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2020, s. 105-112; "Hegel'in Protestan Devleti", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, Haziran/2021, s. 69-90.

¹² Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse 1830 III*, § 573.

sosyalistlerce tutulup okunan bir filozof olmamıştır. Bununla beraber İkinci Dünya Savaşı sonrasında Hegel felsefesine yeri gelindiğinde şüpheyile yaklaşılmasını anlamaya çalışmak gerekir. Sonuçta Hegel'in dış siyaset felsefesi Kant'inki gibi barış merkezli de değildir. Dolayısıyla Hegel sonrası bazı gelişmeler ile ilgili onun felsefesine itirazlar getirilmesini normal karşılamak gerekir. Batı'nın¹³ geri kalmış milletler ile kuramadığı sağlıklı ilişkilerde Hegel felsefesinin sorunlu yönleri bulunmaktadır. Unutulmamalı ki Hegel, öncelikle kendi yaşadığı dönem için sorumludur. Ölümünden sonraki dönem için Hegel'i sorumlu tutma anlamında yargılamaktan ziyade, düşüncelerini kritik süzgecinden geçirmek daha doğru olacaktır. Aslında ölmüş bir filozofun kusurlu görüşlerini eleştirel süzgeçten geçirmeyenler, daha fazla sorunlu ve sorumludurlar.

- vi. Hegel'in yayımlanmış bütün hukuk felsefesi dersleri, bildiğimiz kadarıyla ilk defa bir kitapta toplu hâlde kullanılmaktadır. Hegel'de hukuk ve siyaset felsefesini çalışanlar genelde kendisinin *Anahatlarıyla Hukuk Felsefesi* ve öğrencisi Eduard Gans'ın başta 1822/23 kış sömestrine ait Heinrich Gustav Hotho ve 1824/25 kış sömestrine ait Karl Gustav Julius von Griesheim'in ders notlarını temel alarak yaptığı gözden geçirilmiş bölüm eklerini esas almaktadır. Oysa diğer hukuk felsefesi dersleri olmadan yapılan her çalışma eksiktir.
- vii. Önceden hiç ya da çok az değinilen konular etraflıca ele alınmaya çalışılmıştır. Örneğin zaman ve halk tininin dünya tiniyle ilişkisi, devletlerin birden çok olması ve Protestan savaşların savaşı meşrulaştıran önemli gerekçeler arasında yer

¹³ Bu kitapta yaygın kullanımın yanı sıra Hegel'in düşüncelerine göre Batı, Avrupa ve Cermenlik gibi ifadeler kullanılmaktadır.

alması gibi. Hegelyen dış siyaset felsefesinde konuların çeşitlendirilmesi, Hegel'in dış siyaset felsefesine karşı daha fazla ilgi uyanmasına sebep olabilir.

- viii. Anlaşılması güç Hegel felsefesini elden geldiğince basit, sade, günlük ve yine de felsefi bir Türkçe ile aktarmak gerekir. Bu husus, Hegel çalışmalarında genellikle ihmal edilmektedir. Dolayısıyla anlaşılması zor Hegel felsefesi, daha girift bir hâl alabilmektedir.
- ix. Türk felsefe literatürüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Batı felsefesi, günümüzde aktüelliğini korumaya devam etmektedir. Aktüelliklerini koruyan yalnızca Jean-Paul Sartre, Alfred Jules Ayer ve Richard Rorty gibi geç dönem filozofları değildir. Onlardan önce gelen David Hume, Jean-Jacques Rousseau ve Hegel gibi filozoflar da hâlen aktüeldir. Dolayısıyla çağı takip etmek, Türk düşüncesine bir katkıdır. Kökünü çok sağlam olabilir. Ancak çağı yakalayamamışsanız, ciddi anlamda kaale alınmayı hak etmiyorsunuz demektir. Bunun dışında Türkiye'de Klasik İslam felsefesi çalışmaları son yıllarda epey hızlı bir ivme kat etti. Bununla beraber bu felsefe akımı çerçevesinde belli kalıpların pek de dışına çıkılmamaktadır. Bu bağlamda “zorunlu varlık”ın yanı sıra “zorunlu kavram”, zorunlu-imkân düalitesine karşın ikisinin birliği ve peygamberlik-devlet ilişkisi gibi düşüncelerin farklı perspektifler sunması amaçlanmaktadır. İslam felsefesinin çok ciddi bir biçimde güncelleştirme sorunu bulunmaktadır. Aslında bugün bir İslam felsefesinin olup olmadığı veya olmasının gerekli olup olmadığı konusunda dahi bir açıklık yoktur.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu kitap hipotezler çerçevesinde şekillendirilmektedir. Şimdi bunları etraflıca açıklayalım:

- i. *Birlik (Felsefi Tez)*: Britanya idealizmi ve Hegelciliğinin önemli bir temsilcisi olan John McTaggart Ellis McTaggart'ın öğrencisi olan Muhammed İkbâl, Hegel felsefesinin bir birlik felsefesi olduğunu söylerken haklıdır.¹⁴ Hegel uzmanı Enver Orman'ın vurguladığı gibi, Hegel'in birlik anlayışı salt özdeşim olmayıp “çoklukta birlik ilkesini temel alır.”¹⁵ Hegel, düşünceleri ayırdığı gibi birleştirir de; aklilik-gerçeklik, tinsellik-hakikat, devletler-tarih ve zorunluluk-imbân da olduğu gibi. Diğer iki tez, felsefi tez olan birlik ile yoğun bir biçimde harmanlanmıştır. İkinci tez olan dinî tez bağlamında devlet, felsefe, tarih, yurttaşlık, kültür, sömürgecilik, devletler pak-tı, çokluk, savaş, tanıma, evlilik gibi temalar din ile birlikte ele alınmaktadır. Üçüncü hipotez, yani politik tezde ise idealizm-realizm ilişkisi birliktelik açısından irdelenmektedir.
- ii. *Din'in İşlevi (Teolojik-Tarihsel Tez)*: Hegel'i yakından tanıyan Friedrich Wilhelm Joseph Schelling¹⁶ ile birlikte, Theodor Adorno ve Jürgen Habermas'ın öğrencisi Hegel uzmanı Herbert Schnädelbach'ın¹⁷ işaret ettikleri gibi, Hegel felsefesi teslis akidesine dayanmaktadır. Orman'a göre ise Hegel için felsefe bir nevi dindir. Felsefe ve dinin konuları aynıdır. Tanrı gerçek temayken, doğa ve tin diğer konulardır.¹⁸ Orman ayrıca Hegel felsefesinin dine nazaran daha seküler ve kavramsal

¹⁴ Muhammed İkbâl, “Lisânü'l-Asâr Ekber'de Hegelizm'e Temas”, *İkbâl'in Konuşma ve Yazıları*, Hazırlayan Latif Ahmed Şirvanî, Türkçesi Can Ceylan, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011, s. 169-170. İkbâl, Trinity College'de neredeyse her gün McTaggart'ın odasında bir araya gelip genellikle Tanrı hakkında konuştuklarını belirtir (İkbâl, “McTaggart'ın Felsefesi”, *İkbâl'in Konuşma ve Yazıları*, s. 189,196.

¹⁵ Enver Orman, *Hegel'in Mutlak İdealizmi*, İstanbul: Belge Yayınları, 2015, s. 251-252. Ayrıca bkz. s. 117-118.

¹⁶ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Zur Geschichte der neueren Philosophie, Münchener Vorlesungen*, Leipzig: Philipp Reclam jun., 1984, s. 145-146.

¹⁷ Schnädelbach, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel zur Einführung*, s. 42-43, 137-138.

¹⁸ Orman, *Hegel'in Mutlak İdealizmi*, s. 139, 244-245.

oluşuna dikkat çeker. Hegel için din, sonlu tin insanın sonsuz tin Tanrı hakkındaki bilgisidir.¹⁹ Hegel felsefesinde din, bunun yanı sıra devlet ve felsefeyi kapsayacak şekilde diğer kavramlarla ilintilenmektedir. İnsanın yanı sıra toplumlar, kurumlar, sanatlar vs., yani bizzat devletin kendisi Tanrı'da hakikat kazanmaktadır. Devlet, sanki Hallâc-ı Mansûr misali “Ene’l-Hakk” demektedir. Karl Rosenkranz²⁰ ve Schnädelbach’ın²¹ ileri sürdükleri gibi, Hegel’de din, felsefenin temelinde bulunması sebebiyle herkes için geçerliyen felsefe ise bir gruba aittir: “Öyle ise din, kitleler için bir felsefedir.”²² Bunun yanı sıra Hegel’de din, uluslararası ilişkilerin temel taşıdır. Hegel dış siyaseti hakkında en çok savaş ve devletler paktı karşıtlığı gündeme getirilmektedir. Ancak her iki eleştiri konusu da din ile birlikte yeterince ele alınmamıştır. 20. yüzyılda kurulan uluslararası ilişkiler biliminin belki de karşılaştığı en zor iki problem; savaş ve barış paktıdır. Bunun yanı sıra 1990’lı yıllarda komünizmin yıkılmasıyla birlikte din sorunu uluslararası ilişkilerde daha fazla dillendirilen bir konu hâline geliverdi. O günden bu yana gündemi en çok işgal eden din, şüphesiz ki İslam olmuştur. 1989’da BBC’ye vermiş olduğu demeçte Başbakan Turgut Özal, Türkiye’nin üyeliği hakkında Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun Türki-

¹⁹ Martin Heidegger, *Tinin Fenomenoloji*’sini sonlu bilinçten sonsuz bilince giden yol olarak görmez. Çünkü *Tinin Fenomenoloji*’sinde insan zaten mutlakıyet içerisinde (Heidegger, “Colloquium über Dialektik”, (Eugen Fink, Max Müller, Karl-Heinz Volksmann-Schluck, Marly Biemel, Walter Biemel, Henri Birault), *Hegel-Studien*, Hrsg. Nicolai F., Pöggeler O., Bonn: Bouvier Verlag, 1990, s. 20). Heidegger’in bu yoruma binaen Hegel’in insanın sonluluğundan bahsettiği tüm yerlerde, insanı zaten bir nevi mutlakıyet ve sonsuzluk içinde yüzdürdüğü söylenebilir.

²⁰ Rosenkranz, *Über Schelling und Hegel Ein Sendschreiben an Pierre Leroux*, Königsberg: Im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1843, s. 49.

²¹ Schnädelbach, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel zur Einführung*, s. 45.

²² Fazlur Rahman, bu ifadeyi İbn Sînâ sistemi için kullanır (Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Okulu, 2019, s. 181, 184).

ye’nin Müslüman oluşunu bir dereceye kadar sorunlu olarak gördüklerini söylemektedir.²³ Son yıllarda yüksek sesli İslam karşıtlığı öyle bir hâl aldı ki İslamofobi dünya siyaset literatürünün en önemli kavramları arasına giriverdi. Din ağırlıklı milletlerarası ilişkilerin popülerlik kazanmasında, siyaset bilimci Samuel Huntington’ın din merkezli medeniyetler çatışması tezinin olumsuz anlamdaki katkısına da ayrıca değinmek gerekir. 1993 senesinde yayımladığı *Medeniyetler Çatışması* makalesinde Huntington, ülke olarak en çok Türkiye’nin adını zikreder. Buna paralel olarak en fazla zikrettiği politik şahsiyet ise Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal’dır. Özal’ın Brüksel ve Mekke’den geri çevrildiğine değinen Huntington, istihza edercesine onun son adresinin Taşkent olduğunu söyler.²⁴ Huntington bununla parçalanmış devlet olarak lanse ettiği Türkiye’nin dış siyasetteki yalnızlığına göndermede bulunmaktadır.

iii. *İdealizm-Realizm Bağlamı (Politik-Hukuki Tez):* Uluslararası ilişkilerde realizm, idealizm, liberalizm, marksizm ve konstruktivizm gibi farklı teoriler mevcuttur. Yukarıda belirtildiği gibi, 1990’lardan sonra devletler hukukunda popülerliği artmış olan din konusu haricinde, düşünsel bağlamda tartışmalar belki de en çok çatışma (savaş, terör vb.) ve milletlerarası pakt, yani kozmopolit barış etrafında yapılmıştır. Savaş ve kozmopolitizm gündeme geldiğinde şu sorular sorulmaktadır:

a. Çatışmayı (savaş, terör vb.) engellemek mümkün müdür?

b. Devletüstü milletlerarası pakt mümkün müdür?

²³ 1989’da Türkiye: Özal, İnönü ve Perinçek Türkiye’nin sorunlarını yorumluyor, <https://www.youtube.com/watch?v=hvpEBkFmFc8>, erişim tarihi: 02.03.2020. Ayrıca bkz. Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, Summer 1993, s. 42.

²⁴ Huntington, “The Clash of Civilizations?”, s. 42.

Uluslararası ilişkiler teorileri daha çok bu iki soruya göre şekillenmektedir. Geleceğe yönelik kozmopolit projeci yaklaşım idealist, şimdiki zamanı esas alan statüko ve devlet merkezli yaklaşım ise realist olarak adlandırılmaktadır. Tüm uluslararası ilişkiler kuramları idealist ve realist yaklaşım ile yakından ilgilidir. Bu nedenle her ne kadar uluslararası ilişkiler teorilerinde iki ana ekolden söz edilemese bile, iki ana yaklaşımdan bahsedilebilir: Realist ve idealist yaklaşım. Thomas Hobbes'un yaklaşımı realist iken Kant'ınki idealisttir. Realizm-idealizm ikileminde Hegel ise realistler arasında sayılmaktadır.²⁵ Bunun başlıca nedeni; savaş ve milletler paktıyla ilgili yukarıdaki iki soruya Hegel'in olumsuz yaklaşmasıdır. Hegel'in devletler hukuku, olguları ön plana çıkaran yönüyle siyaset bilimi açısından gerçekten de realist gözükmektedir. Hegel felsefesi idealist, hatta mutlak idealist olarak nitelendirile gelmiştir. Acaba Hegel teoride idealist, pratikte ise realist midir? O zaman bu sonuç, Hegel'in birlik felsefesi aleyhinde bir ikilem oluşturmaz mı? Eğer gerçekten böyle bir ikilem varsa Hegel teorik idealizm ve pratik realizm arasındaki ikilemi aşabilmekte midir? Aşabiliyorsa, bunu nasıl yapmaktadır? Hegel, mülkiyet hakkını anlatırken idealizmi en hakiki bakış açısı olarak tespit eder. Zira kişi, mülkiyetindeki eşyaya iradesini yerleştirerek onun maliki olmaktadır.²⁶ Eşyanın gerçekliği dolayısıyla irade sayesinde oluşur. Hegel için bu durum eşyanın idealizmidir: Eşyanın tini bizatihi kişinin tinindedir. Durum tin-beden ilişkisindeki gibidir: İn-

²⁵ Hakan Çörekçioğlu, "Kant ve Hegel'de Uluslararası İlişkiler", *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi*, cilt: 0, no: 4, 2015, s. 7.

²⁶ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen, Werke 7, 2. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, § 39, § 41, § 44.

san yalnızca tin olmayıp bizatihi tin ve bedendir. Ancak bu, tin ve bedenin aynı ağırlıkta oldukları anlamına gelmez. Beden anlamını, hakikatini tin yoluyla elde eder. Buna karşın realizm, eşyayı mutlak gerçeklik olarak sayar²⁷ ve beden de bu bakış açısından nasibini alır. Sonuçta Hegel, realist durumu olumsuzlarken idealist perspektifi tercih etmektedir: Tin, bedenin hakikati ve hukukiliğidir. Hegel için tinsel, sanatsal, dinsel, bilimsel ürünler de aynı hükümde olup onların hakikati tin tarafından verilmektedir. Yalnızca kişi bu tarz ürünlere, bedene ve eşyaya hakkını ve hukukiliğini verebilir. Bu ayrıca onların içselleştirilmesi, özgürleştirilmesi ve şahsileştirilmesidir de.²⁸ Bu sebeple Hegel, kişi ve eşya hukuku ayrımını kabul etmemektedir.²⁹ Çalışmada ayrıca idealizm-realizm bağlamı, diğer tezler olan birlik ve dinin işlevi ile yeri geldiğinde harmanlanarak işlenmektedir.

Kitapta konular işlenirken tezlere, çoğu zaman ismen atıfta bulunulmadığı gibi tezlerin adını taşıyan başlıklara da yer verilmemektedir. Bununla birlikte bu üç tez, çalışmayı baştan sona kadar şekillendirmektedir.

Genel Bilgiler

Hegel'in devletler hukuku felsefesi, daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilgi görmeye başladı. Sosyal bilimciler, savaş sorumlusu düşünürler aramaya koyulduklarında karşılarında çıkanlardan birisi Hegel oldu. Hegel'in yanı sıra Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Nietzsche, Nazi dönemini bizzat tecrübe etmiş olan Martin Heidegger ve Carl Schmitt sert ithamlara maruz kaldılar. Hatta

²⁷ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 44 Zusatz.

²⁸ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 40, § 43, § 41.

²⁹ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 40.

Immanuel Kant bile kategorik buyruk öğretisi nedeniyle bundan nasibini aldı. Bu tarz suçlamaların çoğu abartı olmanın yanı sıra metodik olmaktan da yoksundur. Hegel, Nazizm bağlamında militarist Prusyacı etatizm (devletçilik), savaşın iyi olması ve devletler paktının imkânsız oluşu açılarından eleştirilmektedir. Nedense Hegel'in kültürel, ulusal ve etnik derecelendirmesi ile birlikte sömürgeciliği meşrulaştırması,³⁰ bu bağlamında pek gündeme getirilmemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Hegel'in devletler hukuku felsefesine gösterilen ilgi daha çok olumsuzdur. Bu sebepten akademik ve politik camialarda Hegel'in Kant kadar taraftarı yoktur. Hegel, uluslararası ilişkilerde Kant'a olumsuz yaklaşmaktadır. Hatta denebilir ki Hegel, Kant'ı uluslararası ilişkilerde yabancılaştırmaktadır. Kant dışında Hegel'in kimleri karşısına aldığı ise yeterince tartışılmamıştır. Michael Wolff ve Karl-Heinz Ilting'e göre Hegel, Fichte'yi de devletler hukukunda karşıt olarak konumlandırır. Wolff'un gerekçelerinden birisi, *Heidelberg 1817/18 Wannenmann Doğal Hukuk ve Devlet Bilimi Dersleri*'nde ebedî barış bağlamında yer alan "Kant ve başkaları"³¹ ifadesidir. Bunun dışında Hegel, Schelling'in hukuk felsefesi ve ebedî barış konularında Kantçı düşüncelerde kaldığını³² ve pratik felsefede Kant'ın *Ebedî Barış*'ının ötesine gitmediğine söyler.³³ Başka bir yerde ise Schelling'in ahlak ve devlet konularında Kantçı ilkelerle hareket ettiğini

³⁰ Alison Stone'un Hegel'in sömürgecilik anlayışını eleştirdiği makalesi için bkz. Aliston Stone, "Hegel and Colonialism", *Hegel Bulletin*, The Hegel Society of Great Britain, 2017, s. 2. İnternette yer alan makale versiyonu kullanılmaktadır: https://www.academia.edu/33701001/Hegel_and_Colonialism, erişim tarihi: 14.6.2022. Makalenin dergi sayısındaki sayfa numaraları farklıdır. Bkz. Alison Stone, "Hegel and Colonialism", *Hegel Bulletin*, 41, 2, 2020, ss. 247-270.

³¹ Hegel, *Vorlesungen über Naturrecht und Staatswissenschaft Heidelberg 1817/18 mit Nachträgen aus der Vorlesung 1818/19 Nachgeschrieben von P. Wannenmann*, Herausgegeben von C. Becker, W. Bonsiepen, A. Gethmann-Siefert, F. Hogemann, W. Jaeschke, Ch. Jamme, H.-Ch. Lucas, K. R. Meist, H. Schneider mit einer Einleitung von O. Pöggeler, Band 1, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1983, § 162.

³² Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, s. 453

³³ Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, s. 444.